

Dr hab. Joanna Szczęk
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Germańskiej
Pl. Nankiera 15b
50-140 Wrocław

Ocena

rozprawy doktorskiej P. mgr Katarzyny Lisowskiej
pt. „Die rhetorische Frage in den politischen Reden”

P. mgr Katarzyna Lisowska przedłożyła do oceny rozprawę doktorską pt. „Die rhetorische Frage in den politischen Reden”. Praca liczy 308 stron, składa się na nią wprowadzenie, pięć obszernych rozdziałów poświęconych omawianej tematyce, streszczenie w języku polskim, spis literatur oraz spis tabel. We wprowadzeniu Autorka prezentuje cele przeprowadzonej analizy, omawia strukturę pracy, definiuje przedmiot przeprowadzonego badania oraz wskazuje na kryteria doboru tekstów do analizy. Część teoretyczna pracy obejmuje rozdziały: pierwszy (str. 21–35), drugi (str. 36–115), trzeci (str. 116–134) i czwarty (str. 135–176). Część badawcza pracy zawarta jest w rozdziale piątym (str. 177–257). Pracę zamykają wnioski (str. 246–257).

Już we wprowadzeniu Autorka wskazuje na szczególny charakter badanego zjawiska w świetle języka polityki. Istotne jest tu zwrócenie uwagi na to, iż pytanie retoryczne stanowi bardzo istotny instrument retoryki politycznej, który może być wykorzystywany dla różnych celów politycznych. P. mgr Katarzyna Lisowska wskazuje ponadto na to, że Jej głównym celem badawczym jest analiza funkcji pytania retorycznego na przykładzie aktualnych i autentycznych przemówień polityków. Jak sama pisze (str. 8) pytanie retoryczne służy celom perswazyjnym, a zatem wywieraniu wpływu na pozostałych uczestników sytuacji komunikatywnej. Należy tu jednak postawić pytanie, czy zawsze mamy tu do czynienia tylko i wyłącznie z perswazją? Czy w świetle korpusu badawczego zebranego przez Autorkę, nie można przyjąć, że pytanie retoryczne służy również manipulacji?

W dalszej części Autorka wskazuje na konieczność uwzględnienia w analizach tego typu aktualnej sytuacji komunikatywnej, zwłaszcza aspektów para- i nonwerbalnych. Charakterystyka tego typu aspektów mogłaby służyć pogłębieniu analizy oraz w wysokim stopniu pomóc w charakterystyce uczestników danej sytuacji komunikatywnej, zwłaszcza, że jak wskazuje Autorka (str. 10), pytanie retoryczne wpływa na bliskość między nadawcą i odbiorcą danego komunikatu.

W części poświęconej celom badawczym Autorka wskazuje na wymiar pragmalingwistyczny przeprowadzonej analizy, a mianowicie na konieczność opisu relacji

między czynnością mówienia i działaniem mownym. Dalej Autorka podkreśla, że przedmiotem Jej analizy są pytania retoryczne w formie pisanej. Tu powstaje pytanie dot. źródła korpusu badawczego i jego doboru. Czy są to stenogramy przemówień? Czy może materiał badawczy został zebrany w inny sposób i opracowany w innej formie? Forma pisana, wskazana przez Autorkę, wyklucza w znacznym stopniu, jeśli nie całkowicie, analizę elementów para- i nonwerbalnych współwystępujących przy formułowaniu pytań retorycznych w przemówieniach politycznych i w ogromnym stopniu wpływających na funkcję tego typu środków w języku. W pewnym stopniu wpływa to jednak na zawężenie perspektywy badawczej i oczekiwanych wyników.

Funkcje pytań retorycznych w świetle badanego materiału Autorka bardzo słusznie zakotwiczyła w badaniach pragmalingwistycznych, wskazując na konieczność określenia efektów perlokucyjnych pytań retorycznych oraz stworzenia katalogu środków językowych służących ich realizacji. Pytania retoryczne są traktowane przez Autorkę jako pośrednie akty mowy, które służą realizacji określonych intencji nadawcy. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że korpus badawczy stanowią autentyczne teksty, w których formułowane są pytania retoryczne służące określonym celom. Podstawę klasyfikacji funkcji pytań retorycznych stanowią uznane publikacje z tego zakresu (Meibauer 1986, Bąk 2012).

W części poświęconej opisowi materiału badawczego Autorka koncentruje się na opisie przedmiotu swojej analizy w świetle literatury przedmiotu (Austin 1962, Bachem 1979, Coulmas 1985, Wydra 1994, Ungeheuer 1972, Searle 1975, Schwitalla 1984, Meibauer 1989, Bąk 2012). Zastanawia tutaj brak nowszych opracowań. W celu kompleksowej prezentacji stanu badań na temat pytań retorycznych dobrze by było wspomnieć o następujących pozycjach: Fernandez Bravo, Nicole (1995): *Rhetorische Fragen. Modalpartikeln und semantische Interpretation* In: Schecker, Michael (Hrsg.): *Fragen und Fragesätze im Deutschen*. Tübingen; Fernandez Bravo, Nicole (1995): *Die kommunikative Funktion rhetorischer Fragen in E.T.A. Hoffmanns Erzählung Der Magnetiseur*. In: Faucher, Eugène / Mètrich, Renè / Vuillaume, Marcel (Hrsg.): *Signans und Signatum. Auf dem Weg zu einer semantischen Grammatik*. Tübingen; Lee-Goldman, Russell (2006): *A typology of rhetorical questions*. In: <http://socrates.berkeley.edu/~rleegold/ling/syntaxcircle-rqpresent.pdf>; Rohde, Hannah (2006): *Rhetorical Questions as Redundant Interrogatives*. In: <http://ling.ucsd.edu/~hannah/papers/sdlp.2006.paper.pdf> i in. Brak tych pozycji nie umniejsza jednak w żadnym stopniu nakładu pracy Autorki. W przypadku chęci zgłoszenia pracy do druku dobrze by było wziąć wymienione wyżej pozycje bibliograficzne pod uwagę. Podstawę analizy stanowi materiał zaczerpnięty ze stron internetowych – przemówienia polityczne parlamentarne niemieckich polityków z lat 2014–2015. Korpus obejmuje 100 przykładów. W odczuciu Recenzenta należałoby tutaj nieco dokładniej opisać kryteria doboru tekstów źródłowych.

Rozdział pierwszy pracy poświęcony jest wyjaśnieniu terminu *pytanie retoryczne*. Jak słusznie wskazuje Autorka pojęcie to należy do tych, które wykazują dużą rozpiętość terminologiczną i znaczeniową w badaniach językoznawczych i in. Autorka słusznie wskazuje również na podstawowy obszar defnicyjny, którym jest retoryka. Nie do pominięcia są niewątpliwe aspekty gramatyczne i pragmatyczne. Przegląd definicji omawianego pojęcia w świetle leksykonów, słowników oraz literatury przedmiotu wydaje się kompletny, zamykają go krytyczne i przeglądowe charakterystyki pytania retorycznego w badaniach Meibauera (1989), Schreibera (2009) i Schwitalli (1984). Autorka w sposób dogłębny

prezentuje stan badań w omawianym zakresie. W ocenie Recenzenta wpłynęłoby pozytywnie na spójność opisu wprowadzenie podziału omawianych definicji ze względu na punkt odniesienia. Autorka prezentuje bowiem definicje w świetle różnych dziedzin. Systematyzacja w zakresie omawiania definicji wpłynęłaby w znacznym stopniu na odbiór. Jedyne braki to krótkie krytyczne podsumowanie tej części pracy, które w przypadku zamiaru opublikowania pracy powinno się w tym miejscu znaleźć.

Rozdział drugi jest poświęcony językowi dyskursu politycznego. Autorka w sposób przeglądowy dokonuje prezentacji definicji terminu *dyskurs* w językoznawstwie, uwzględniając przy tym nie tylko badania niemieckie, ale również polskie. Kolejną częścią to charakterystyka *dyskursu politycznego*, który w świetle analizowanego korpusu badawczego oraz jego pochodzenia wydaje się kluczowym terminem dla dalszych rozważań. Autorka opiera się tutaj na znaczących publikacjach niemieckich i polskich i trafnie wskazuje na cechy charakterystyczne omawianego zjawiska oraz zasięg obszaru badawczego w tym zakresie. Na podkreślenie zasługuje tu fakt, że p. mgr Lisowska sięga po publikacje nowsze i najnowsze i koncentruje się na omówieniu trzech koncepcji, reprezentowanych kolejno przez Wolfganga Heinemanna (Leipziger Gruppe) – koncepcja związana z założeniami lingwistyki tekstu, Dietricha Busse (Düsseldorfer Schule) – koncepcja uwzględniająca kryterium intertekstualności oraz Ingo Warnke (Kasseler Gruppe). Logiczną kontynuacją tej części dysertacji jest rozdział dot. funkcji języka w dyskursie politycznym. Autorka wychodzi tutaj od już klasycznego podziału funkcji językowych Bühler'a wskazując na zastosowanie tego modelu w analizie dyskursu politycznego. Uzupełnieniem tych rozważań jest kolejny rozdział poświęcony charakterystyce przemówienia politycznego jako zjawiska występującego w dyskursie politycznym. P. mgr Lisowska prezentuje tu krytyczny przegląd definicji *przemówienia* w świetle różnych dziedzin, w tym również w świetle retoryki. Sedno tych rozważań stanowi zwrócenie uwagi na *efekt perlokucyjny*, który leży u podstaw przemówień. Autorka omawia również szczegółowo tzw. teksty medialne, wskazując na ich cechy charakterystyczne, zależne od formy realizacji (język mówiony, język pisany). Następnie prezentowany jest katalog środków językowych, które znajdują zastosowanie w przemówieniach. Autorka podsumowuje swoje rozważania na ten temat konkluzją, że przemówienia polityczne są wygłaszane zawsze w określonej sytuacji przed określoną publicznością (str. 60). Należy tu postawić kolejne pytanie, czy nie jest możliwe bardziej dokładne określenie wskazanych parametrów, zwłaszcza uczestników omawianej sytuacji komunikatywnej? W odczuciu Recenzenta próba bardziej dokładnej charakterystyki wspomnianych parametrów jest w znacznym stopniu możliwa i byłaby na potrzeby dysertacji p. mgr Lisowskiej jak najbardziej wskazana. W pewnym stopniu odpowiedź na to pytanie zawiera rozdział poświęcony funkcji dyskursu w polityce. Autorka przedstawia tu w oparciu o literaturę przejętego dmiotu koncepcje polityki językowej oraz zależności między językiem a polityką. W odczuciu Recenzenta rozdział ten, opatrzonej przez Doktorantkę chyba niesłusznie uwagą, iż jest to dygresja, w doskonały sposób wpisuje się w prowadzony w dysertacji wywód naukowy.

Kolejną obszerną część pracy poświęconą jest kwestii rytuału interakcyjnego w świetle stosowania pytań retorycznych. Autorka omawia bardzo szczegółowo teorie grzeczności językowej, w tym kwestie związane z realizacją aktów zagrażających twarzy. Dbanie o twarz nadawcy i odbiorcy w kontekście stosowania pytań retorycznych i wspomnianego powyżej efektu perlokucyjnego wydaje się tu kwestią kluczową. Autorka

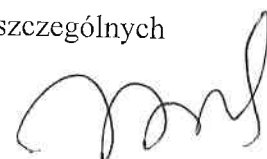
formuluje pytanie, czy pytanie retoryczne samo w sobie nie powoduje komplikacji w danej sytuacji komunikatywnej. W ocenie Recenzenta pytanie retoryczne należałoby rozpatrywać wyłącznie w kategorii komplikacji samej w sobie, już to ze względu na formę oraz aspekty związane ze skutkami stawiania pytań retorycznych. Rozdział uzupełnia charakterystyka pojęcia twarzy (*face*) w świetle rozważań Goffmana oraz maksym konwersacyjnych Grice'a. Autorka wskazuje tu słusznie na podstawową funkcję grzeczności w szerokim znaczeniu, jaką jest łagodzenie. W dalszej części p. mgr Lisowska referuje wyniki badań nad grzecznością w tzw. koncepcji pragmatycznej (Brown / Levinson 1978, 1987). Rozważania te kończy bardzo szczegółowa charakterystyka wyników badań badacza grzeczności w języku niemieckim i francuskim – Wolfganga Raible.

Rozdział drugi dysertacji zamykają rozważania na temat retoryki i perswazji, które Autorka traktuje jako kategorie pragmatyczne.

Trzeci rozdział pracy poświęcony jest komunikacji medialnej. Autorka czyni bowiem bardzo słuszne założenie, że przemówienie polityczne stanowi fakt medialny. W tym celu w kolejnych częściach prezentowana jest charakterystyka masmediów, gatunków medialnych oraz, co jest kluczowe dla dalszych rozważań, zależności między mediami a polityką. Na str. 121 Autorka formuluje dość odważną tezę, że nowoczesne media (internet, telewizja, radio) eliminują konieczność bezpośredniego kontaktu polityków z odbiorcą. W ocenie Recenzenta teza ta jest zbyt odważna, zwłaszcza, że w wielu przypadkach obecność polityków w nowoczesnych mediach (internet, telewizja, radio), w tym również w mediach społecznościowych ma raczej charakter sekundarny wobec wcześniejszych wystąpień publicznych na żywo, a komentarze zamieszczane w mediach społecznościowych są raczej *post factum*. I tu należałoby wskazać na funkcję perswazyjną czy wręcz manipulatywną wymienionych mediów. Kwestia ta mogłaby stanowić przedmiot osobnych badań językoznawczych.

Czwarty rozdział pracy poświęcony jest umiejscowieniu pytania retorycznego w świetle badań pragalingwistycznych. Autorka prezentuje tu charakterystykę badań teorii aktów mowy, definiuje akt mowy oraz omawia szczegółowo ze względu na własny przedmiot badań w dysertacji tzw. akty pośrednie, omawia klasyfikację aktów mowy oraz koncepcje badań z zakresu teorii czynności mowy (Sprechhandlungstheorie). W części poświęconej pragmatyce pytań retorycznych p. mgr Lisowska koncentruje się na charakterystyce funkcji pytań retorycznych opisanych w literaturze przedmiotu. Opracowanie jest kompletne, chociaż Recenzent sugerowałby podziału opisu wg określonych kryteriów, które Autorka przecież wymienia. Wprowadzenie systematyzacji w prezentowanym opisie w znacznym stopniu przyczyniłoby się do podniesienia poziomu koherencji tekstu.

Sedno omawianej dysertacji stanowi rozdział piąty, w którym Autorka prezentuje założenia przeprowadzonej analizy oraz jej wyniki. Za podstawę klasyfikacji zebranego materiału badawczego została przyjęta typologia zaproponowana przez Bąka. Została uzupełniona o kwestie wynikające z analizy materiału. Autorka proponuje tu analizę pytań retorycznych w oparciu o tzw. wskaźniki retoryczności, które są tu rozumiane jako środki leksykalne i gramatyczne. Drugie kryterium to funkcje pragmatyczne pytań retorycznych. Tu Autorka proponuje szeroką paletę możliwości. Przyjęta klasyfikacja jest słuszna, analiza materiału badawczego obejmuje następujące typy pytań retorycznych: pytania o rozstrzygnięcie, pytania szczegółowe, tzw. pytania otwarte i zamknięte, przy czym Autorka wyróżnia tu podgrupy wydzielone ze względu na charakter intencji. Analizę poszczególnych

pytań ilustrują odpowiednio dobrane przykłady z korpusu badawczego. Na szczególne podkreślenie zasługują tu fragmenty analizy dot. funkcji pytań retorycznych, które Autorka wylicza osobno dla każdego przeanalizowanego pytania. Analiza jest przeprowadzona prawidłowo, jest spójna. Autorka stosuje odpowiednie narzędzia badawcze, na podstawie których formułuje prawidłowe wnioski. Pewien niedosyt Recenzenta budzi rozdział 5.3, w których analizowane są pytania retoryczne, na które przemawiający sam udziela odpowiedzi. Autorka słusznie wskazuje tu na fakt, że w taki sposób sformułowane pytania retoryczne mogą stać w sprzeczności z mechanizmem formułowania pytań tego typu. Jednakże spełniają one przecież określoną funkcję nie tylko retoryczną, zatem uwzględnienie ich w analizie jest jak najbardziej zasadne. Niedosyt dotyczy tu jednak możliwej typologii odpowiedzi na tego typu pytania. Z zaprezentowanych przykładów wynika bowiem, że mogą one mieć różny charakter. W przypadku skierowania pracy do druku uzupełnienie tego typu stanowiłoby w odczuciu Recenzenta niewątpliwie znaczne wzbogacenie części badawczej.

Szczególnie wartościowy charakter mają wnioski podsumowujące analizę każdego typu pytań retorycznych. Autorka formułuje je w sposób logiczny i spójny. Istotnym uzupełnieniem części badawczej pracy jest rozdział poświęcony szczególnym aspektom retoryczności badanych pytań. Tu Autorka zwraca uwagę na środki, które wpływają na retoryczną bądź inną interpretację danego pytania. Istotną rolę w analizie pytań retorycznych odgrywają partykuły, którym jest poświęcony osobny, kolejny rozdział dysertacji. Autorka traktuje partykuły jako elementy wzmacniające retoryczność i ilustruje to odpowiednio dobranymi przykładami.

Analizę zamykają wnioski. I tu recenzent odczuwa mały niedosyt dot. analizy ilościowej. Należałoby bowiem odpowiedzieć na pytanie, które typy pytań retorycznych przeważają, które funkcje z tych, które zdiagnozowała Autorka, są dominujące? Czy poza klasyfikacją zaproponowaną przez Autorkę w oparciu o literaturę przedmiotu można wyróżnić w świetle przeprowadzonej analizy inne typy czy też funkcje pytań retorycznych? Oczywiście Recenzent rozumie, że pytania te wykraczają być może poza zebrany przez p. mgr Lisowską korpus badawczy. Należałoby tu bowiem przeprowadzić badania w bardzo szerokim zakresie, które znacznie wykroczyłyby poza ramy przedłożonej dysertacji oraz założenia badawcze przyjęte przez Doktorantkę. Kolejna kwestia to przeprowadzenie analizy konfrontatywnej lub kontrastywnej w odniesieniu do języka niemieckiego i np. języka polskiego. Wykracza to jednak poza ramy przyjęte przez Autorkę i nie stanowi w odczuciu Recenzenta zarzutu. W pozostałym zakresie wnioski płynące z analizy są sformułowane prawidłowo.

Ostatnia część pracy to bardzo obszerna bibliografia, której objętość wskazuje na odczytanie Autorki nie tylko w zakresie przedmiotu rozprawy, ale również w zakresie dziedzin pokrewnych.

Praca jest napisana poprawną niemiecką, usterki językowe, gramatyczne, stylistyczne, interpunkcyjne oraz typograficzne zaznaczam w manuskrypcie. W przypadku zamiaru publikacji pracy lista usterek zostanie przeze mnie udostępniona Autorce. Pozostałe kwestie formalne, które należałoby skorygować, wymieniam poniżej. Należą do nich:

- stosowanie konwencji zapisu metajęzyka – tu Autorka stosuje różne konwencje, zamiast obowiązującego zapisu kursywą, zwłaszcza w odniesieniu do terminów, które są definiowane w pracy.
- unikanie tzw. polonizmów w języku niemieckim,

- ustalenie konwencji zapisu literatury przedmiotu w całej pracy,
- stosowanie wyróżnień w tekście cytowanym,
- rezygnacja z cytowania za pośrednictwem innych autorów – na korzyść pracy włączyłoby cytowanie z oryginału,
- rozważenie przeniesienia niektórych fragmentów wywodu z przypisów dolnych do tekstu głównego, np. przypis nr 11 na str. 51,
- sposób zamieszczania odnośników bibliograficznych w pracy, w niektórych przypadkach powinny być zamieszczone po nazwisku badacza, na którego powołuje się Autorka, stosowne miejsca zaznaczam w manuskrypcie,
- rozważenie, czy w tekście głównym powinny być podawane pełne dane prac, na które powołuje się Autorka; są one przecież w całości zamieszczone w bibliografii,
- usunięcie sformułowań redundantnych, zaznaczam w manuskrypcie,
- stosowanie kursywy w cytatach opatrzonych cudzysłowiem.

W ocenie Recenzenta dysertacja zawiera bardzo wiele cennych sformułowań zwłaszcza w zakresie metodologii przyjętej przez Autorkę oraz sformułowanych wniosków. Z tego też powodu byłoby wskazane, aby po wprowadzeniu stosownych korekt i uzupełnień praca ukazała się drukiem. Kwestia ta pozostaje oczywiście do decyzji Doktorantki.

Posumowując uważam, że przedłożona do oceny praca p. mgr Katarzyny Lisowskiej jest wartościowa pod względem poznawczym. Jest to ciekawa próba samodzielnej analizy wybranego zjawiska językowego przy użyciu adekwatnych narzędzi i stanowi istotny wkład w badania naukowe, zwłaszcza ze względu na aktualne badanie korpusowe. Przeprowadzona analiza świadczy o posiadaniu przez Autorkę ogólnej wiedzy językoznawczej i nie tylko. Przedłożona dysertacja jest dowodem na umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Dysertację oceniam pozytywnie, rozprawa w zupełności spełnia podstawowe warunki stawiane pracom doktorskim określone w art. 13.1. Ustawy z dn. 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. **W związku z powyższym przedkładam Radzie Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego wniosek o dopuszczenie p. mgr Katarzyny Lisowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Wrocław, 13.07.2017

Dr hab. Joanna Szczek